

Олександр Пухкал,
кандидат економічних наук,
докторант кафедри політичної аналітики
та прогнозування НАДУ

Політична еліта як суб'єкт модернізації українського суспільства

У статті окреслюються концептуальні підходи до поняття сучасної української політичної еліти, аналізуються джерела формування та якісний склад політичної еліти, оцінюються її можливості як вирішального суб'єкта модернізації українського суспільства.

Ключові слова: політична еліта, правляча еліта, суспільна модернізація, національна ідея, громадянське суспільство, модернізація, стратегія, державне управління.

Conceptual approaches to the notion of modern Ukrainian political elite, it is also analysed the sources of forming and qualitative composition of political elite, estimated its resources as decisive subject of Ukrainian society modernization.

Key words: political elite, dominant elite, public modernization, national idea, civil society, strategy modernization, public administration.

Постановка проблеми. Україна у своєму поступальному розвитку цілеспрямовано здійснює процес модернізації (оновлення, осучаснення) всіх сфер суспільного життя. Успішність суспільної модернізації залежить від багатьох чинників, зокрема від того, наскільки концепції суспільного вдосконалення, які розробляє і реалізує правляча еліта, відповідають потребам ефективного функціонування суспільства. Отже, на перший план виходить питання про суб'єктивні чинники (передумови) модернізації українського суспільства. Йдеться про сучасну українську політичну еліту як вирішального суб'єкта модернізації суспільства.

Аналіз останніх наукових досліджень. Сьогодні маємо багато наукових досліджень, присвячених становленню та трансформації сучасної української політичної еліти, її впливу на розбудову державності і формування громадянського суспільства. Зроблено ряд ефективних спроб окреслити особливості української політичної еліти та її модернізаційні можливості. Зокрема, цікаві роботи із зазначеної тематики опублікували такі дослідники, як В.Кремень, В.Горбатенко, В.Князев, М.Михальченко, М.Головатий, В.Луговий, С.Телешун, М.Пірен, В.Рєбало, А.Пахарєв, Г.Зеленько, С.Серьогін та ін. Але

до цього часу у вітчизняній державно-управлінській науковій літературі ще відсутнє системне, комплексне висвітлення вищезазначеної проблеми. Спектр поглядів на проблему еліт у науковців надзвичайно широкий: від фетишизації до заперечення даного феномену. Тож можемо констатувати, що ця проблема малодосліджена, особливо на рівні емпіричного пізнання.

Мета статті. Метою статті є виявлення специфічних рис сучасної політичної еліти України, аналіз її функцій, ролі та впливу на процес суспільної модернізації. Досягнення зазначеної мети передбачає вивчення характерних рис політичної еліти, її якісного складу, механізмів і джерел формування, взаємодії з інститутами суспільства в процесі його модернізації.

Вклад основного матеріалу. Як цілісна система поглядів теорії еліти були сформульовані такими дослідниками ХХ ст., як В.Парето, Г.Моска, Д.Лернер, Ж.Сорель, М.Вебер та ін. Кожен з них трактував політичну еліту по-своєму: кращі, вибрані люди; найбільш активні у політичному відношенні люди; правлячий клас, який здійснює всі політичні функції; меншість, яка здійснює найбільш важливі функції в суспільстві [1]. За всієї неоднозначності підходів до розуміння політичної еліти дослідників минулого століття узагальнення її найважливіших рис дає змогу визначити політичну еліту як відносно невелику, внутрішньодиференційовану частину суспільства, яка концентрує у свої руках значний масив політичної влади.

Український дослідник В.Липинський називав еліту національною аристократією, особливо наголошуючи на тому, що вона повинна мати моральний авторитет серед людей. "Кожночасно національна аристократія, - писав В.Липинський, - мусить мати крім матеріальної сили ще й моральний авторитет в очах своєї нації. Без цих двох основних прикмет: матеріальної сили і морального авторитету - немає і не може бути національної аристократії" [2].

У дослідженнях вітчизняних науковців виокремлюються два основні концептуальні підходи до поняття "еліта": ціннісний та функціональний. Прихильники ціннісного (аксіологічного) підходу вважають, що до політичної еліти належать кращі інтелектуальні і високоморальні представники суспільства, які мають власні переконання, політико-культурні цінності та професійно-управлінські орієнтації. На їх думку, саме такі, найбільш цінні людські ресурси, здатні найкраще здійснювати

управління суспільним розвитком в інтересах народу. За функціонального підходу політична еліта - це меншість суспільства, що відіграє ключову (позитивну чи негативну) роль у виробленні й реалізації стратегічних рішень, зокрема у процесі функціонування і розвитку суспільства. Цей підхід є пануючим. За ним роль політичної еліти відображається в її функціях, а саме: визначення політичної ролі суспільства, вироблення механізмів її реалізації; творення розумної позиції щодо різного роду сумнівних соціальних перетворень, просування вітчизняного досвіду і знань у світовий інформаційний простір; лідерство у формуванні державної політики та культури тощо [3].

Україна, здійснюючи демократичний перехід, перебуває в пошуку такої оптимальної моделі демократії, яка дасть їй можливість зберегти національну специфіку і при цьому запозичити та втілити в суспільне життя набуток інших народів і цивілізацій. Такий підхід потребує створення власної, національної концепції суспільного вдосконалення, яка стане основою успішної модернізації українського суспільства. Модернізація, зокрема політична, означає передусім зміну взаємовідносин держави й суспільства. Рушійною силою, яка впливає на процес суспільної модернізації, є сучасна політична еліта. Оскільки держава є ключовим елементом політичної системи України, визначальним суб'єктом модернізації суспільства виступає та частина політичної еліти, яка працює у владних структурах, тобто правляча еліта. Водночас соціальною базою оновлення політичної еліти в перспективі має стати саме громадянське суспільство, основу якого складе так званий середній клас.

У сучасній Україні найбільший вплив має правляча еліта, представлена так званою "новою елітою" (бізнесмени і державні управлінці) та інтелектуальною елітою, яка обслуговує політичні інтереси першої. Стара еліта (номенклатурно-партійна) та українська контреліта (націонал-патріоти, дисиденти) втратили свої позиції. Внаслідок невдалої політичної реформи процес суспільної модернізації сьогодні супроводжується в Україні перманентними конфліктами в самій правлячій еліті. Маємо ситуацію зіткнення еліти ліберального (західного) спрямування і східноорієнтованої частини правлячої еліти. Конфліктна ситуація в середовищі політичної еліти є відображенням глибоких регіональних суперечностей та соціально-політичних конфліктів

в українському суспільстві. В умовах конституційно-правової кризи та невисокої політичної культури має модернізаційний потенціал сучасної правлячої еліти в Україні суттєво ослаблений, оскільки вона є "сукупне породження усіх процесів життєдіяльності суспільства" [4].

Якісний склад сучасної політичної еліти в Україні переважно представлений чиновниками владних структур загальнодержавного і регіонального рівнів, олігархами та їх сателітами, які все активніше проникають у владні структури, використовуючи свої фінансові можливості. Це еліта соціального статусу, а не краща верства суспільства. Все менше в елітарному прошарку українського політикуму представників культурно-духовної сфери, які вивищуються завдяки своєму інтелекту, міцним моральним позиціям. Цілком очевидно, що характер сучасної української політичної еліти все більше набуває кланово-олігархічних рис. Звичайно, така еліта теж може бути суб'єктом модернізації, але за умови її націленості на швидке соціально-економічне зростання суспільства. Тому є багато прикладів. В Україні ж вона націлена на власне збагачення.

Та частина правлячої еліти, яка представляє фінансово-промислові групи, активно використовує владу для контролю над фінансовими потоками та їхнім перерозподілом на власну користь. Корупція стає її візитною карткою на всіх рівнях влади, а своє цинічне ставлення до людей вона прикриває завісою безсоромного популізму. Психологія тимчасовості у владі штовхає таку еліту до конвертування свого політичного статусу у реальні матеріальні цінності. Так було на першому етапі модернізації в 90-х рр., коли непрозоре прийняття рішень з приватизації і лібералізації призвело до формування групи осіб, які отримали доступ до ресурсів, ліцензій, пільг. Так відбувається і зараз, коли цей прошарок олігархів веде жорстку боротьбу за домінування на полі української політики. Наслідком цього стає поглиблення розриву між елітою і народом, між державою і суспільством, недовіра до влади та політичних лідерів.

Можливості правлячої еліти України впливати на модернізацію українського суспільства ослаблені також її неоднорідністю та надмірною фрагментованістю. Це результат недостатньої соціально-політичної структурованості українського суспільства. Неоднорідна еліта провокує, як уже відзначалося, перманентні конфлікти у власному середовищі. До

того ж сучасна еліта не бажає йти на компроміси, а без них модернізаційний процес не завжди приводить до позитивних наслідків. Невдачі нинішнього етапу суспільної модернізації в Україні, на нашу думку, спричинені не стільки фінансово-економічною кризою, скільки нездатністю або небажанням основних політичних сил домовлятися, знаходити компромісні рішення на загальнонаціональному рівні.

Історично на макрорівні політична еліта завжди виконує дві основні функції: створення і розвитку. На жаль, сучасна українська політична еліта виявилась неспроможною створити повноцінну нову систему життя українського суспільства, запропонувати йому національну модель соціального розвитку. Незавершеність першого завдання зводиться нанівець виконання другого - збереження створеної системи і її подальшого розвитку. Звичайно, спроби розробити концепцію суспільної модернізації були (згадаємо хоча б програму "Україна 2010", чи стратегію економічного і соціального розвитку України на 2004-2015 роки), однак їх науковий рівень був невисокий, а механізми реалізації практично не розроблялися. Кожна нова еліта, яка приходила до влади, починала свою державницьку діяльність з того, що заперечувала і критикувала те, що зробили попередники. Така деструктивна поведінка еліти гальмувала і без того повільний процес суспільної модернізації. Замість розробки первинної концепції модернізації українського суспільства, яка б враховувала національні традиції і цінності, правляча еліта нав'язувала народу запозичені ззовні схеми розвитку, тобто повторення модернізації, яку вже здійснювали інші країни.

Велику перешкоду модернізаційному процесу в Україні створює інтелектуальна та моральна деградація політичної еліти. Цей негативний процес в останні п'ять років наростає в українському суспільстві в цілому, і особливо швидко в його елітному правлячому прошарку. В більшості представників правлячих кіл такі важливі політико-управлінські цінності, як право і закон, втрачають свою соціально-моральну предметність і визначеність. Їх замінюють політична та економічна прагматичність, технократизм, які ігнорують соціальні потреби суспільства. Досить яскравим підтвердженням правового нігілізму є нещодавня спроба Кабінету Міністрів України відмовитися виконувати закон про підвищення соціальних стандартів. Це яскравий прояв деструктивної поведінки сучасної

правлячої еліти, її схильності до використання адміністративних важелів влади.

Підрич традиційної моралі, відсутність ґрунтовних, ціннісно-правових орієнтацій української правлячої еліти зумовлені певною мірою і особливостями національної ментальності. Тільки цим можна пояснити той парадокс, коли зневажливе ставлення до права, розмитість понять добра і зла, правди і брехні спостерігається не тільки в правлячій еліті, а і в значній частини українського суспільства. Закріплює подібне явище і характерний для вітчизняних урядовців так званий "візантійський стиль" управління, орієнтований на тіньові та напівтіньові способи прийняття рішень. Як справедливо вказує український учений С.Телешун, правлячій еліті притаманна діяльність на засадах "візантійської політики", коли основний вплив на суспільний розвиток проводиться не за рахунок матеріальних, інформаційних ресурсів, інтелектуальних та професійних якостей, а за рахунок "закулісної гри", до якої доступ соціальних груп обмежений [5].

Владна еліта не звертає увагу на критику з боку опозиції, вона не веде діалогу з суспільством, фактично не бореться з корупцією. В результаті замість засвоєння стандартів західної політичної культури на засадах моральних норм, християнської етики та з урахуванням ментальних традицій у суспільстві відбулося копіювання далеко не кращих рис західного способу життя. Політична еліта не спромоглася визначити в цьому сегменті суспільного розвитку соціокультурні параметри повторної (навздогінної) модернізації, які б забезпечили стабільність і успішний результат.

Оцінюючи модернізаційний потенціал правлячої еліти, важливо визначити її сутнісні характеристики з точки зору ціннісних орієнтацій, джерел формування, освіти, компетентності в державному управлінні. Щодо ціннісних орієнтацій, то за всіма ознаками та реальними діями ми маємо сьогодні переважно тоталітарно-ліберальну еліту, яка при демократичному розподілі влади має авторитарні ознаки. Правда, було так не завжди. У перші роки незалежності правляча еліта, принаймні її частина, розглядалася як носій національно-культурних ідей і цінностей, як суб'єкт реалізації національної ідеї. Але так не сталося. Поступово з середовища української еліти виокремилися лідери економічного типу, підприємці,

банкіри і посіли ключові позиції у владі. При цьому і деяка частина старої еліти (номенклатурно-партійної), спішно модернізувавши свої погляди, залишається у вищих органах державного управління. Це підтверджується, зокрема, аналізом якісного складу високопосадовців. За віковими групами, політична еліта виглядає сьогодні так: 20-40 років - 19%, 41-50 - 32,4%, 51-60 років і більше - 48,6%. Таким чином, третина представників еліти формувалися як особистості в радянські часи. Серед політичних сил найбільше пенсіонерів у комуністів - 32%, в БЮТі - 17,5% та Партії регіонів - 15,9% [6].

Модернізація українського суспільства відбувається в епоху глобалізації, і це дає нам шанс вписатися у світовий економічний, політичний, інформаційний простір, не залишатися на узбіччі загальноцивілізаційного процесу. На жаль, політична еліта України недостатньо усвідомлює цю важливу історичну обставину, як і те, що основним ресурсом модернізацій західного світу став не фінансовий, а людський капітал. Адже саме всебічний розвиток людини, науки і освіти забезпечує повну інформацію і необхідні знання для успішного функціонування спеціально підготовлених фахівців у галузі державного управління та управління суспільним розвитком.

Однак в Україні політична еліта, перш за все правляча, займається поки що лише собою, власним збагаченням, зокрема шляхом "прихватазації" та розподілу матеріальних ресурсів. Вона не опікується створенням і реалізацією цілеспрямованої державної політики підготовки національної еліти. Наявність в Україні Національної академії державного управління при Президентові України та ще кількох елітарних навчальних закладів навряд чи забезпечать формування національної еліти, як це робиться університетами Сорбонна чи Оксфорд. До того ж в Україні назріла потреба переходу від технократичної парадигми розвитку суспільства до гуманістичної, коли домінуючими в модернізаційній стратегії України стануть соціокультурні цінності.

Вихід полягає, по-перше, у створенні кращих умов для підготовки сучасного кадрового потенціалу як найважливішого модернізаційного ресурсу українського суспільства, по-друге, в підтримці державою розвитку громадянського суспільства, звідки має вирости нова еліта як носій ідей реформ в інтересах народу. У перспективі не середовище бізнесу має бути основним

джерелом поповнення еліти, а саме громадянське суспільства, де особистість формується у взаємодії з людьми, знає їх реальні потреби і готова служити народу. Поки що динаміка розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні не дозволяє їм скласти гідну конкуренцію бізнесу в поповненні політичної еліти.

Трансформаційні процеси в сучасному українському суспільстві мають амбівалентний характер - модернізаційний і антимодернізаційний водночас. Перша тенденція проявляється у створенні інститутів громадянського суспільства в усіх сферах суспільного життя, в утвердженні демократії, багатопартійності, приватної власності, особистої свободи тощо. Тут можна зазначити, що незважаючи на свою строкатість і переважно кланово-олігархічну модель, політична еліта відіграє певну роль у цьому процесі. Але при цьому з боку правлячої еліти превалює формальний підхід, замість створення ефективної системи взаємодії держави і суспільства.

Друга тенденція проявляється в специфічній формі здійснення модернізації, коли поєднуються демократичні підходи до прийняття рішень з авторитарною практикою їх реалізації. Управління суспільним розвитком здійснюється однобічно - зверху до низу. Слабкість інфраструктури громадянського суспільства компенсується формуванням множини елітних бізнес-груп, які проникають до владних структур і відстоюють не суспільні, а корпоративні інтереси. В умовах відсутності ідеології реформування суспільства корпоративно-олігархічній еліті вдається реалізовувати свої інтереси, всупереч національним. Нездатність цих груп до об'єднання для суспільного прогресу призводить до того, що жодна з них ні політично, ні фінансово неспроможна реалізовувати бодай один модернізаційний проект національного масштабу.

Особливо стрімке проникнення представників корпоративно-олігархічної еліти до Верховної Ради України, до обласних та районних рад відбулося після прийняття нового виборчого закону, яким з 2006 р. була запроваджена пропорційна виборча система. Якщо парламентські вибори 2002 р. посилили присутність фінансово-економічної олігархії серед народних депутатів, то чергові вибори в 2006 р. та позачергові в 2007 р. призвели до повного домінування в парламенті представників корпоративно-олігархічної еліти. Саме за рахунок включення до закритих партійних списків "нових українців" з потужними

фінансовими можливостями кількість депутатів - олігархів у нинішньому скликанні сягнула більше половини складу українського парламенту. В складі обласних та районних рад теж відбулося різке збільшення представників бізнес-еліти і зменшення представників соціальної та культурної еліти. На наше переконання, передчасне запровадження пропорційної виборчої системи негативно позначилось на якості політичної еліти, на її спроможності модернізувати українське суспільство.

Сучасна українська політична еліта своїми рисами лише частково відповідає ціннісному і функціональному змісту цього поняття. Політична еліта як замкнена група, що впливає на ухвалення політичних рішень, в Україні існує. Але ця еліта не дає відповіді на такі виклики часу, як стратегічні орієнтири розвитку держави і суспільства; побудова громадянського суспільства; консолідація і єдність суспільства, досягнення соціальної стабільності та ін. Сьогодні в умовах поглиблення соціально-економічної кризи владна еліта так і не розробила ефективних антикризових концепцій, не сформувала передумов подолання кризи, не створила адекватні вимогам часу управлінські механізми. І тут варто запитати - чому? Відповідь очевидна - в Україні бракує соціально відповідальної політичної еліти, здатної розробити концепцію модернізації українського суспільства, прискорити процес його формування як громадянського, створити національну модель державного управління.

Нинішня ситуація в Україні ускладнюється ще й тим, що між політичною елітою і громадянським суспільством немає стійкого механізму взаємодії. Громадська думка, яка б мала справляти коригуючий вплив на дії політичної еліти при виробленні і прийнятті рішень, практично не враховується. Політична еліта у своїй більшості не встановлює надійної комунікації з громадськістю, недостатньо знає інтереси, запити, оцінки, думки, настрої, самопочуття людей. Ця частина політичної еліти однозначно не є конструктивним суб'єктом модернізації українського суспільства. Орієнтуючись на психологічні особливості людей, заграючи з електоратом, вдаючись до популізму і маніпулюючи свідомістю людей, вона не розглядає інститути громадянського суспільства як інструмент вирішення політичних і соціально-економічних проблем та не зацікавлена в їх формуванні [7].

Прогресивна частина політичної еліти України, яка, на нашу думку, поки що складає меншість, у протидію спробам законсервувати традиційну модель суспільного розвитку намагається створити передумови подальшої модернізації громадянського суспільства. Завдяки цим зусиллям за роки незалежності зміцніла ринкова економіка, демократія, правосвідомість громадян, свобода особистості, створена українська багатопартійність, з'явилися окремі незалежні ЗМІ, різні громадські об'єднання, асоціації, рухи. Це дає можливість зробити обережний висновок, що модернізація українського суспільства в Україні, хоч і повільно, але все ж таки відбувається, навіть за відсутності національної стратегії.

Висновки. В Україні сучасна політична еліта лише частково відповідає змісту цього поняття. Вона неконсолідована, неоднорідна, є напівзакритою, її соціальною базою в основному є не середній клас, а спекулятивна та кримінальна буржуазія. Це еліта соціального статусу, але не найкраща верства суспільства.

Сьогодні в Україні бракує національно свідомої, соціально відповідальної політичної еліти, здатної мислити стратегічно, спроможної запропонувати своєму народу загальнонаціональну ідею розвитку й повести його за собою.

Вітчизняна політична еліта так і не перетворилася на повноцінного суб'єкта модернізації суспільства, здатного очолити цивілізаційний процес побудови держави, а з нею й інститутів громадянського суспільства. В українському політикумі практично відсутні справжні провідники нації, політичні лідери, спроможні піднятися над особистими корпоративними інтересами до рівня національних, об'єднати політичну еліту навколо визначення концепції суспільного розвитку, консолідувати українське суспільство.

Логіка подальшого розвитку подій полягає, по-перше, в інституціоналізації на процес модернізації суспільного життя через реформування системи державного управління. По-друге, розвиток громадянського суспільства, активна участь його інститутів у політичному житті дадуть поштовх політичному життю, формуванню "новітньої" соціально відповідальної, державницької еліти.

По-третє, ротація в межах політичної еліти обмежить вплив бізнес-еліти і посилить можливості модернізаційної еліти.

Перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Вітчизняна елітологія налічує вже чималу кількість наукових розробок, присвячених сучасній українській еліті та політичному лідерству, але ще рано говорити про розробку цілісної концепції цього феномену. Сьогодні, коли актуалізувалась проблема демократизації політичної системи України, потрібне більш глибоке вивчення сутнісних характеристик української еліти, особливостям її функціонування, впливу еліти на суспільну модернізацію, спроможність еліти розробити стратегію розвитку та створити ефективні демократичні управлінські механізми. Потребує більш глибокого аналізу і такий структурний феномен української еліти, як фінансово-політичні групи. Подальші дослідження мають дати відповідь також на питання щодо підвищення відповідальності політичної еліти, її ефективної взаємодії з інститутами громадянського суспільства, зокрема шляхом реалізації прозорості діяльності владних структур та механізмів громадського контролю.

Список використаних джерел

1. *Аверьянов Ю. И.* Политология: Энциклопедический словарь / Ю. И. Аверьянов. - М. : Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. С. 401-403.
2. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму, писані 1919-1922 рр. / В. Липинський. - Нью-Йорк : Булава, 1954. - С. 137.
3. *Пірен М. І.* Еліта та її роль у демократичних перетвореннях України / М. І. Пірен // Сучасна управлінська еліта в Україні: якісні характеристики, шляхи та методи підготовки : монографія / М. І. Пірен, В. А. Ребкало, В. В. Тертичка. - К. : Вид-во НАДУ, 2003. - С. 6-18.
4. *Траверс О.* Політичне лідерство, національна еліта і практика модернізації суспільства / О. Траверс // Політичний менеджмент. - 2006. - № 1. - С. 27-36.
5. *Телешун С.* Политическая элита в Украине. Новая система власти // С. Телешун, А. Колпаков. - Режим доступу : <http://rus.for-ua.com/analit/2002/07/18/132522.html>
6. *Андрусів В.* Українська еліта: звідки наш досвід / В. Андрусів. - Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2009/11/06/104771/htm>

7. Громадянське суспільство в сучасній Україні: становлення і тенденції розвитку : за заг. ред. Ф. М. Рудича. - К. : Парлам. вид-во, 2006. - С. 111-129.